

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
GƏNCLƏR AKADEMİYASI

**I Türkoloji Qurultayın 100 illiyinə həsr olunmuş
“Azərbaycan Türkologiya Elmi: Sələflər və Xələflər” adlı
gənc alimlərin**

**RESPUBLİKA ELMİ KONFRANSININ
MATERIALLARI**

**21 may 2026-cı il
Bakı, Azərbaycan**

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sərxan Xavəri – Təşkilat Komitəsinin sədri, filologiya elmləri doktoru
Elmir Babayev – Təşkilat Komitəsinin həmsədri, dosent
Şəfa Əliyeva – Təşkilat Komitəsinin üzvü, fil.ü.f.d., dosent
Səbuhi Qəhrəmanov – Təşkilat Komitəsinin üzvü, fil.ü.f.d.
Orxan İsayev – Təşkilat Komitəsinin üzvü, fil.ü.f.d.
Arzu İsgəndərzadə – Təşkilat Komitəsinin üzvü, fil.ü.f.d.
Günəl Əzimova – Təşkilat Komitəsinin üzvü, k.ü.f.d.

PROQRAM KOMİTƏSİ

Nadir Məmmədli – filologiya elmləri doktoru, professor
Hikmət Quliyev – filologiya elmləri doktoru, dosent
Əfzələddin Əsgərov – filologiya elmləri doktoru, professor
İsmayıl Kazımov – filologiya elmləri doktoru, professor
Sərxan Xavəri – filologiya elmləri doktoru, dosent
İlqar Niftəliyev – tarix elmləri doktoru, dosent
Səfa Qarayev – filologiya elmləri doktoru
Qətibə Quliyeva – filologiya elmləri doktoru
Mehman Həsənlı – filologiya elmləri doktoru, dosent
Elnur Mustafayev – fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Sənan Həsənov – siyasi elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Şəfa Əliyeva – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Orxan İsayev – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Arzu İsgəndərzadə – filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

I Türkoloji Qurultayın 100 illiyinə həsr olunmuş “Azərbaycan Türkologiya Elmi: Sələflər və Xələflər” adlı gənc alimlərin respublika elmi konfransının materialları. Bakı: “Elm”, 2026, – 316 s.

ISBN 978-9952-602-33-3

© "Elm" nəşriyyatı, 2026

Bölmə 2

TÜRKOLÖJİ FOLKLORŞÜNASLIQ VƏ TÜRK XALQLARININ ORTAQ ƏDƏBİ MƏDƏNİ DƏYƏRLƏRİ

Şəfa Əliyeva. Sovet dövrü Azərbaycan dramaturgiyasında milli yaddaş və türkoloji təfəkkürün poetikası.....	101
Aytac Nəsirzadə. Folklordan poeziyaya: Səməd Vurğun poemalarında əfsanə və rəvayət süjetləri	104
Cahidə Yaqubova. Söyləyici xatirəsində erməni təcavüzçülüğü	107
Şükufə Vəliyeva. “Dantenin yubileyi” əsəri əsasında “kiçik adam” obrazının sosial və ekzistensial təhlili.....	111
Dilərə Əliyeva. Post-müharibə dövrü Azərbaycan nəsrində milli kimlik məsələləri.....	115
Güntəkin Musayeva. Qaçaq dastanlarının XX əsr Azərbaycan dramaturgiyasına təsiri.....	119
Nurlanə Məmmədova. Azərbaycan folklorunda simvolika və oxşar motivlər (Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin fikirləri əsasında	122
Lalə Şabanova. Azərbaycanın UNESCO ilə əməkdaşlığı kontekstində türk mədəni irsinin qorunması və təbliği.....	126
Maya Abdullayeva. Folklor mətnlərində dəlilik fenomeni və trikster arxetipi: semantik təhlil	137
Xəzəngül Məmmədova. Azərbaycan və Qaqauz epik folkloru: bənzərliklər, ortaq cəhətlər	141
Samir Səttarov. Azərbaycan ədəbiyyatında “digər” obrazı və türk kimliyi: imaqoloji yanaşma (Rəfail Tağızadə yaradıcılığı əsasında)	145
Ruhəngiz Əliyeva. Məmməd Əmin Yurdaqulun yaradıcılığında milli düşüncə və türkçülük.....	150
Günəl Musayeva. Türk Epos ənənəsində Manas: paralel motivlər və ortaq mənəvi dəyərlər	153
Gülənər Yunusova. Bəkir Nəbiyevin səyahətnaməsində Yaponiya modeli: Şərq sivilizasiyalarının qarşılıqlı qavranılması	159
Təranə Məmmədova. Türk xalqlarının ortaq mənəvi mənbəyində nəsihət motivləri: “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı kontekstində.....	162
Vəsilə Razimi. Tofiq Fikrət və Azərbaycan ədəbiyyatı: ədəbi əlaqələr kontekstində.....	167
İlahə Əsgərova. Türkoloji Folklorşünaslıq prizmasından görünən Qarabağ toponimləri	171
Əsmər Əliyeva. “Aşıq Qərib” dastanında Şaman arxetipi: arxetipik varislik.....	175
Asəf Ruşanov. Türk xalqlarının ənənəvi ekoloji bilikləri və biomüxtəlifliyin qorunmasında rolu.....	180
Aytəkin Zeynalova. Postmodern ədəbiyyatda folklor izləri: Kamal Abdulla hekayələri əsasında	184

Aytən Vəlizadə. Nasir Mənzurinin “Qaraçuxa” əsərində mifoloji elementlər və insan, zaman, tale konsepsiyası.....	187
Aysun Cəbraylova. XX əsrin əvvəlləri Türküstan intibahında Təvallo yaradıcılığının yeri və rolu	190
Nərmin Rzayeva. Azadə Rüstəmovanın tədqiqatlarında Fələki Şirvani irsinin təhlili	195
Əminə Məmmədova. Azərbaycan və Kərkük musiqisində mahnı paralelləri.....	198
Maya Həsənli. Əziz Nesin yaradıcılığında həbsxana mövzusu	203
Natavan İbrahimova. Səməd Mənsurun şeirlərində tənqid hədəfləri və dövrü türkoloji ideya mühiti.....	206
Nərgiz Kərimova. Sara Bağirovanın "Əjdaha mağarası" romanında əjdaha arxetipinin mifopoetik semantikasi.....	210
Nərmin Həsənova. “Şirin duz” romanında aşiq obrazı: bədii xüsusiyyətlər və problemlə məqamlar	213
Şəbnəm Mirzəzadə. Səməd ağa Ağamalıoğluğun maarifçilik missiyası I Türkoloji Qurultay və “Ələngə” jurnalı kontekstində.....	216
Orxan İsayev. Xoyrat yaradıcılığının çağdaş İraq-Türkman poeziyasına təsiri	220
Aygün Orucova. Əli bəy Hüseynzadənin dünya ədəbiyyatında türklüyə iki fərqli münasibətə dair mükəmməl araşdırması	224
Afaq Hacıyeva. Kitabı-Dədə Qorqud əsərində fəlsəfi baxışlar və rəqəmsallaşma	228
Eyvaz Eminəliyev, Türkan Hüseynova. İnsan və təbiət münasibətləri: taleyin bədii interpretasiyası	231
Şəfəq Məksudova. Süruri və Şah İsmayıl Xətayi qəzəllərində səsləşən məqamlar.....	238
Sima Şəfizadə. Detektiv janrında milli identiklik (Kemal Tokayevin “Sui-qəsd” əsəri əsasında	241
Seyidnisə Lətifli. Azərbaycan və Qazax detektiv nəsrində paralellər: Cəmşid Əmirov və Kemal Tokayev yaradıcılığı əsasında	244
Günay Oruczadə. Qaqauz türkü və maniləri, onların Azərbaycan bayatıları ilə müqayisəsi.....	247

DETEKTİV JANRINDA MİLLİ İDENTİKLİK (KEMEL TOKAYEVİN “SUI-QƏSD” ƏSƏRİ ƏSASINDA)

Sima Şəfizadə

AMEA-nın Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

sima_adass@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0002-2324-4409>

Kemel Tokayevin “Sui-qəsd” əsəri nəinki maraqlı süjet xətti ilə, həm də cəmiyyətə yönəlmiş dərin mesajları ilə qazax detektiv ədəbiyyatında mühüm yer tutan nümunələrdən biridir. Əsərdə Petruşkin adlı obraz həyat yoldaşı Matryonanın itməsi ilə bağlı minbaşı Kuzmenkonun yanına gəlir. Həyat yoldaşının tapılması üçün cinayət işinin açılmasını ondan xahiş edir. Bundan sonra hadisələr detektiv janrına uyğun olaraq axtarışlardan və şübhələrdən ibarət olaraq davam edir. İtki ilə bağlı müxtəlif versiyalar səslənsə də, yalnız əsərin sonuna yaxın Matryonanın səbəbsiz itmədiyi, öldürüldüyü məlum olur. Əvvəlcə əsərin giriş hissəsi oxucunu birbaşa hadisənin mərkəzinə gətirir. Sui-qəsd faktının təqdim olunması ilə müəllif dərhal gərgin atmosfer yaradır. Detektiv janrında milli xüsusiyyətlərin aşkarı isə araşdırmanın əsas istiqamətlərindən biridir.

Açar sözlər: Milli identiklik, detektiv, xarakter, psixologizm, sosial münasibətlər, özünüdərək

Giriş

Kemel Tokayev bu əsərdə cinayət işini sadəcə hadisə kimi təqdim etmir, onu insan psixologiyası, sosial münasibətlər və mənəvi dəyərlər və s. fonunda təhlil edir. Tokayev baş obraz Kuzmenkonun timsalında cəmiyyətdəki ədalət və məsuliyyət məsələlərini qabardır və yaratdığı obrazın simasında dövlətə sədaqət, ictimai borc hissi və mənəviyyət məsələlərini işıqlandırmaqla, cəmiyyətin vətənpərvər ideal nümayəndəsini təcəssüm etdirir. Ona görə də “Sui-qəsd” yalnız detektiv əsər kimi yox, eyni zamanda sosial-psixoloji əsər kimi də dəyərlidir. Detektiv janrının tədqiqatçısı İlhamə Məmmədovanın Tokayevin obrazları ilə bağlı bölgüsünə uyğun olaraq Kuzmenko obrazı birinci tip bölgüyə aid edilməklə xaraktercə mübariz insan obrazını öz davranışları, nitqi ilə tamamlaya bilir. “*birinci tip obrazlara ənənəyə sadıq, fərdi motivləri güclü inkişaf etmiş və davranış qaydalarına əməl edən təşəbbüskar və mübarizəyə hazır xarakterlər aiddir*” (Məmmədova.İ., 2021, ss. 21-25).

Kemel Tokayevin “Sui-qəsd” əsəri detektiv janr çərçivəsində yazılsa da, onun dərin qatlarında milli xarakterin müxtəlif cəhətləri aydın şəkildə əks olunur. Müəllif cinayət hadisəsini təsvir etməklə kifayətlənmir, eyni zamanda qazax cəmiyyətinin mənəvi dəyərlərini, düşüncə tərzini və sosial münasibətlər sistemini göstərir və xüsusilə baş qəhrəman Kuzmenkonun xarakterini mənsub olduğu xalqın xüsusiyyətlərinə bağlayır. Kuzmenko milli xarakter kimi, mənlisin, şəxsiyyətin milli-mənəvi dəyərlərə sadıqlıq, milli ənənələrə bağlılığın göstəricisi kimi qazax xalqının təmsilçisidir. Bunu nəinki Kuzmenkonun digər obrazlarla dialoqunda, həmçinin düşüncələrində, şəxsi insani keyfiyyətlərində, peşəsinə sadıqlığında, xalqını sevməsində, vətənə bağlılığında görmək mümkündür. Ona görə də cəmiyyət içərisində, kütlə arasında bu cür milli xarakterli şəxslər yalnız və yalnız digər insanlarla müqayisədə öz fərqi görür, dərk edir, milli-genetik yaddaşı oyaq olan, özündə milli mənlilik və milli özünüdərək hisslərini formalaşdırmağı bacaran insanlar olaraq meydana çıxır. Bu xarakter bir parçası, nümayəndəsi olduğu xalqın – millətin bütün inanclarını, dilini, mədəniyyətini, adət-ənənələrini, yaddaşını özündə daşıya bilir. Həm də təkcə daşımaqla kifayətlənmir, eyni zamanda da yaşadır və gələcək nəsillərə ötürür. Kuzmenko da milli xarakter kimi Şərq və Orta Asiya cəmiyyətlərinə xas xüsusiyyətləri əks etdirən obraz kimi yadda qalır. Nəinki Kuzmenko, eynilə XX qazax ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Muxtar Auezovun bütün dünyaya səslənən “Abay” romanına da nəzər saldıqda biz bu xüsusiyyətləri əsərin baş qəhrəmanı olan Abayda da görürük. “*Abay üçün həyatın mənası yalnız və yalnız xalq, millət naminə yaşamaq, mübarizə aparmaqdır. Mənsub olduğu təbəqə naminə özünü qurban vermək fikrində olmayan, hətta bu təbəqə ilə konfliktə girən Abay millət üçün əlindən gələn bütün işləri görməyə bir-*

mənali şəkildə hazırdır. Milli bir insanın və millətə vurğun bir şəxsiyyətin yaradıcılığı kimi, həyatı da bütövlükdə milli ruhla süslənmişdir” (Teymurov, 2020, s. 103). Beləliklə, qazax ədəbiyyatının nümayəndələri əsərlərində qədim türk təfəkkürünü, xarakterini özlərində qoruyub saxlamaqla, varislik ənənələrindən istifadə etməklə qazax xalqının milli düşüncəsinin formalaşmasına bu şəkildə öz töhfələrini verə bilmişlər.

Əsərdə milli xarakterin ən parlaq təzahürlərindən biri insan münasibətlərində özünü göstərir. *“Mənim başqa bir vəzifəm varmı? İstintaq əməliyyatları hər zaman əmirlə edilə bilməz. Şəxsi insani keyfiyyətlər də unudulmamalıdır* (Tokayev, 2023, s. 248),- deyən Kuzmenko obrazlarla arasındakı ünsiyyət forması, qarşılıqlı hörmət və sosial məsafəni qorumaq bacarığı ilə ənənəvi Şərq və Orta Asiya cəmiyyətlərinə xas xüsusiyyətləri özündə əks etdirir. Onun məslək əxlaqı şəxsi əxlaqla üst-üstə düşür. Ona görə də böyüklərə hörmət, nüfuz, hörmət sahibi olan şəxslərə xüsusi münasibət və ictimai mövqeyin ona çəkilməsi əsərdəki davranış modellərinin əsasını təşkil edir. Bu xüsusiyyətlər milli mentalitetin ayrılmaz hissəsi kimi təqdim olunur. Kuzmenkonun milli xarakteri xüsusilə obrazlarla münasibətdə psixoloji aspektdən açıla bilər. Onun davranışında ehtiyatlılıq, təmkinlilik ən müsbət xarakteri kimi səciyyələndirilir. Petruşkinlə dialoqda göründüyü kimi, Kuzmenkonu hər kəs çox həssas birisi olduğu kimi tanıyır, *“Köməyini əsirgəməyəcəyinə, mənimlə birlikdə yas tutacağına inanaraq gəlmişəm. Kənara çəkilmə, uzaq durma, mənə kömək et”* (Tokayev, 2023, s. 151), amma istintaq posesində emosiyalarını kənara qoyaraq məntiqə üstünlük verməsi obrazın istintaqçı kimi öz peşəsinə sadıqlığını göstərir. *“Kuzmenko, bir adam ağlayanda nifrət edərdi. Bir kişinin nə qədər acı, əzab çəkməsinə rəğmən dik duruşunun tərəfdarı idi. Söhbət davam etmədi. Petruşkin getdikdən sonra, polis şöbəsinə zəng elədi, onun vəziyyəti haqqında məlumat verdi”* (Tokayev, 2023, s. 153). Ədalət anlayışı da Kuzmenkoda milli xarakterin mühüm göstəricilərindən biri kimi çıxış edir. Əsərdə cinayətin açılması və günahkarın ifşası yalnız hüquqi məsələ deyil, həm də mənəvi borc kimi təqdim olunur. İstintaqçı obrazı vasitəsilə müəllif ədalət, sədaqət, dürüstlük və vicdan kimi keyfiyyətləri ön plana çəkir. Bu isə göstərir ki, cəmiyyət daxilində haqqın bərpası təkcə qanunların deyil, həm də mənəvi dəyərlərin tələbidir. *“Günahkar özünü biruzə verməz, amma aramıza da girməz. Hər şey ortaya çıxacaq. Ədalət öz yerini tapacaq”* (Tokayev, 2023, s. 164),- deyən Kuzmenko vahid türk düşüncə sistemindən qaynaqlanan, vahid türk təfəkküründən doğan eyni mədəniyyətin, eyni adət-ənənənin, mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı olan qazax xalqını təmsil edən obrazın simasında haqq-ədalətə inam məsələsini, məslək əxlaqını, milli və şəxsi özünüifadəni məharətlə daşıya bilir. *“Верно также то, что большая или меньшая привязанность к национальной идентичности и ценностям отражается в образе жизни, характере и привычках каждого человека. Именно национальная идентичность связывает человека с его корнями, народом, нацией, прошлым и определяет его идентичность”* (Шафизаде.С.Т., 2021, s. 115). Baş obraz Kuzmenko həm də xalq düşüncəsinə yaxınlığı ilə seçilir. Ən əsas xüsusiyyətlərindən biri onun təmkinli və səbirli davranışdır. O, hadisələrə emosional yanaşmır, əksinə, hər bir detallı diqqətlə araşdırır və nəticələrə tələsmədən gəlir. Bu xüsusiyyət Şərq xalqlarına xas olan ölçülü davranış və düşünərək qərar vermə mədəniyyəti ilə uyğunluq təşkil edir, həmçinin xarakterdəki rəşadət düşüncə elementlərini də ortaya qoyur *“Düşüncə saxta mənbələrlə əlaqələndirilsə, düzgünlük və doğruluq əldə edə bilmərik”* (Tokayev, 2023, s. 176),- deyən Kuzmenkonun şəxsi keyfiyyətləri məhz bu şəkildə aşkarlanır.

Beləliklə, Kuzmenkonu müsbət xarakter kimi xarakterizə edən xüsusiyyətlər içərisində dürüstlük və prinsipiallıq, yalan və haqsızlığa qarşı dik duruş, ədalətin bərpa olunmasına çalışma, sakit və təmkinli olma, milli xarakter kimi dövlətinə sədaqət, ictimai borc, kollektivçilik ruhu (sovet dövrü üçün tipik obraz), vətənə və cəmiyyətə bağlılığı əsas amillər kimi dəyərləndirilə bilər. Bu fikir Tokayevin nəinki Kuzmenko obrazını bütövlükdə, yazıcının həm də bir vətəndaş kimi də məslək borcunu da aşkara çıxarır. Belə ki, *“Sui-qəsd”* povestinin digər obrazlarının monoloq və dialoqlarındakı ifadələrdə *“Tanrıya şükür, indi xalqımız bolluq içərsində yaşayır. Buna xoşbəxtlik səbəb deyilmi?”* (Tokayev, 2023, s. 178) xalqın taleyini düşünmək, *“sahibi olmayan bir əşyaya sahiblənmək asan, onu qoruyub saxlamaq çətin”* (Tokayev, 2023, s. 178) və yaxud *“Yaşayanlara*

hörmətim olduğu kimi, ölənlərə də hörmətim çoxdur. Mərhumun əmanəti üstümdə qalmasın” (Tokayev, 2023, s. 294) əmanətə hörmət, onu qoruyub saxlamaq, etnopsixoloji yaddaşa, türk milli kimliyinə qayıdış məsələsi milli kimlik cizgiləri ilə xarakterizə edilir. “*Andrey Alekseyviç, biz dostuq, qazaxlarda dostluq qan bağlılığıdır. Qardaşlar bir-birindən heç nə gizlətməz*” (Tokayev, 2023, s. 286), - kimi ifadə isə birbaşa dostluqdan daha çox ümumbəşəri dəyər kimi təsvirə cəlb edilməklə, mənəviyyata, bəşəri prinsiplərə bağlı olan mənsubiyyət, kimlik, şəxsiyyət, özünüdərk prinsipi kimi alqışa layiq səslənir.

Göründüyü kimi Tokayev, müasir ədəbiyyatın təsirlərindən qidalanaraq, detektiv janrına müraciət etməsinə baxmayaraq, həm təhkiyədə, həm obrazların davranış və dialoqlarında tarixiliyi, müasirliyi və milliliyi birləşdirərək əsərlərində yetərinə dolğun estetik harmoniya yarada bilmişdir.

NATIONAL IDENTITY IN THE DETECTIVE GENRE (BASED ON KEMEL TOKAYEV’S “ASSASSINATION”)

Sima Shafizadeh

Kemel Tokayev’s “Assassination” is considered one of the significant examples of Kazakh detective literature, distinguished not only by its engaging plot but also by its profound social messages. In the work, a character named Petrushkin approaches Centurion Kuzmenko regarding the disappearance of his wife, Matryona, and asks him to initiate a criminal investigation in order to find her. From this point onward, the events unfold in accordance with the conventions of the detective genre, consisting of searches, suspicions, and various hypotheses. Although multiple versions concerning the disappearance are put forward, it becomes clear only toward the end of the work that Matryona did not disappear without reason but was, in fact, murdered.

At the beginning of the narrative, the introduction brings the reader directly into the center of the events. By presenting the fact of the assassination, the author immediately creates a tense atmosphere. The exploration of national characteristics within the detective genre, meanwhile, constitutes one of the main directions of analysis.

Keywords: national identity, detective, character, psychologism, social relations, self-awareness